

21. Дописи // Рада. Київ, 1909. 7 червня (10 липня). № 145. С. 4.
22. Дописи // Рада. Київ, 1909. 18 листопада (1 грудня). № 261. С. 4.
23. Лисенко О. В. Популяризація творчої спадщини Тараса Шевченка українськими «Просвітами» // Т. Г. Шевченко крізь два століття: людина, творець, символ : матеріали круглого столу, м. Київ, 11 березня 2014 р. / редкол.: О. П. Реєнт та ін. Київ : Інститут історії України, 2014. С.159.

Інна Коваль

ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ ГРАФА ГЕЙДЕНА

Анотація. *Стаття присвячена графу Дмитру Гейдену — предводителю дворянства Вінниччини, активному діячеві доби Гетьманату Павла Скоропадського. Розкривається його внесок у модернізацію Поділля, підтримку освіти, культури та розвиток місцевого самоврядування. Аналіз постаті Гейдена дозволяє по-новому осмислити роль аристократії у творенні української державності 1918 року.*

Ключові слова: *Дмитро Гейден, аристократія, модернізація, Україна, ХІХ–ХХ століття, громадська діяльність, управління.*

Inna Koval

LIFE AND ACTIVITIES OF COUNT HEIDEN

Abstract. *The article is dedicated to Count Dmytro Heyden, the leader of the nobility of Vinnytsia, an active figure of the era of the Hetmanate of Pavlo Skoropadsky. His contribution to the modernization of Podillia, support of education, culture, and the development of local self-government is revealed. The analysis of Heyden's figure allows us to rethink the role of the aristocracy in the creation of Ukrainian statehood in 1918.*

Keywords: *Dmytro Heyden, aristocracy, modernization, Ukraine, 19th–20th centuries, public activity, administration.*

Друга половина ХІХ – початок ХХ століття стала для українських земель у складі Російської імперії добою глибоких суперечностей та водночас потужних трансформацій, які сформували унікальне історичне тло для становлення цілого покоління діячів нової формації. Це був час, коли стрімка, хоч і нерівномірна, індустріалізація кардинально змінювала економічний ландшафт, а скасування кріпацтва запустило незворотні соціальні процеси, змушуючи традиційні еліти шукати нові ролі у суспільстві, що невпинно модернізувалося. В період реформ вирізняються особистості здатні до прийняття нестандартних рішень, активної громадської позиції та

творчої діяльності, які є ідеологами інновацій та лідерами у впровадженні змін. Для Подільського краю такою непересічною постаттю є особистість Дмитра Гейдена. Життєвий шлях та діяльність графа Дмитра Гейдена неможливо розглядати у відриві від цього складного історичного контексту. Він був не просто представником, а логічним продуктом своєї епохи – епохи, що поєднала в собі спадкові традиції імперського дворянства, з його культом честі та державної служби, з нагальними викликами модерної держави, яка потребувала ефективних господарників, адміністраторів та громадських лідерів на місцях. Саме тому його постать є настільки показовою: у ній віддзеркалилися всі ключові процеси того часу, підготувавши ґрунт для появи особистості, здатної мислити і діяти на межі двох світів – старого аристократичного та нового, капіталістичного. Розгляд ранніх етапів життя Дмитра Гейдена дозволяє зробити висновок, що його особистість формувалася на міцному фундаменті, закладеному аристократичним походженням, елітною освітою та суворим військовим вишколом. Славне ім'я роду та високе соціальне становище відкрили перед ним усі двері, проте саме поєднання класичної університетської освіти з дисципліною та системним мисленням, вихованими в стінах військової академії, визначило його подальшу долю. Ці роки не лише озброїли його необхідними знаннями, а й остаточно сформували його моральне обличчя, в основі якого лежали поняття честі, обов'язку та беззастережної відданості державній службі. Водночас його унікальна освітня траєкторія, що поєднала класичну університетську юридичну освіту та елітну підготовку в Миколаївській академії Генерального штабу, сформувала в ньому рідкісний синтез гуманітарних знань та стратегічного мислення. Шлюб графа Дмитра Федоровича Гейдена з Катериною Михайлівною Драгомировою, укладений у 1898 році, став союзом двох впливових дворянських родів Російської імперії.

Одразу після відставки та одруження він глибоко занурився у справи Вінницького повіту, і в 1897 році місцеве дворянство обрало його своїм предводителем. Ця посада, а також неодноразове обрання почесним мировим суддею, стали для нього офіційним майданчиком для реалізації масштабних ініціатив. Якщо формально до його компетенції входили переважно станові питання, такі як опіка над дворянськими сиротами чи ведення родових книг, що підтверджується архівними документами [1, с. 45], то на практиці його діяльність охоплювала практично всі сфери життя повіту, що, зрештою, мало позитивний вплив і на всю Подільську губернію. Його системний підхід, вихований в академії Генерального штабу, проявлявся в усьому: від упорядкування поточних земельних справ до лобювання масштабних інфраструктурних проєктів, найвідомішим з яких стало спорудження за його ініціативи та під його наглядом нового будинку для Вінницької повітової управи. Гейден став рушійною силою цілої низки гуманітарних та просвітницьких проєктів, що на десятиліття випередили свій час. Як зазначає у своїй монографії К. Завальнюк,

саме він був головним меценатом та ідейним натхненником будівництва сучасної хірургічної лікарні ім. Пирогова, відкриття понад 60 безкоштовних народних бібліотек та спорудження у Вінниці Народного дому, який став центром культурного життя міста [2, с. 112]. Розуміючи, що розвиток краю неможливий без економічного підґрунтя, граф активно впроваджував соціально-економічні ініціативи, багато в чому спираючись на власний успішний досвід. Він не просто підтримував підприємництво, а й сам був його взірцем, а заснований ним «Справочный листок Подольского общества сельского хозяйства» став справжнім рупором агротехнічних інновацій та прогресивних методів господарювання для всіх землевласників регіону [3, с. 615]. Його діяльність не обмежувалася кабінетною роботою; він брав безпосередню участь у розв'язанні гострих соціальних проблем, яскравим свідченням чого є його ключова роль як головного мецената та організатора будівництва Пироговської хірургічної лікарні – закладу, що на десятиліття вперед визначив рівень медичного обслуговування у Вінниці. Його передовий п'ятиповерховий млин у Сутисках виробляв продукцію такої високої якості, що частина борошна успішно експортувалася за кордон, що вимагало знання міжнародних ринків та стандартів. Вершиною такого підходу стало міжнародне визнання пивоварного заводу, збудованого графом у Тиврові: у 1908 році його продукція здобула найвищу нагороду – золоту медаль на престижній Всесвітній виставці в Парижі [2, с. 98]. Цей факт є не просто відзнакою якості, а яскравим свідченням успішної інтеграції його бізнесу у європейський економічний контекст.

Робота на посаді предводителя дворянства вимагала від нього постійних навичок медіатора, вміння знаходити компроміси та узгоджувати інтереси різних соціальних груп. Апогеєм прояву цих талантів стала його ключова роль в організації Всеукраїнського з'їзду хліборобів у квітні 1918 року. Зібрати тисячі делегатів, згуртувати консервативні сили та спрямувати їхню енергію в єдине річище було надскладним завданням, що вимагало неабиякого такту та переговорного хисту. Саме Гейден, разом із В'ячеславом Липинським, став автором історичного звернення до Павла Скоропадського, що стало політичним підґрунтям для проголошення Гетьманату [4, с. 153]. У цій ситуації він виступив як справжній дипломат, що зумів знайти формулу, яка примирила амбіції та інтереси різних сторін.

З його ініціативи було створено мережу з понад 60 безкоштовних бібліотек, орієнтованих на «соціальні низи» [5]. Це був сміливий крок, що свідчив про його бажання зробити знання доступними для кожного. Кульмінацією його просвітницьких зусиль стало будівництво у Вінниці коштом графа Народного дому – унікального для того часу культурного центру, який об'єднав під одним дахом першу в місті загальнодоступну бібліотеку з читальним залом, народний театр та громадський лекторій [2, с. 121]. Цей заклад став справжнім осередком культурного життя, де організовувалися

виставки, концерти та публічні лекції, що сприяло формуванню нового міського інтелектуального середовища. Його діяльність не обмежувалася лише фінансуванням. Граф Гейден активно формував громадську думку, виступаючи ініціатором та першим редактором першого на Вінниччині регулярного друкованого видання, що пропагувало передовий агротехнічний досвід [3, с. 616]. Через цей часопис він не лише поширював корисні знання, а й налагоджував зв'язки з місцевою інтелігенцією – агрономами, лікарями, вчителями, залучаючи їх до спільних ініціатив. Його величезна особиста бібліотека, що налічувала тисячі томів, була добре відома в колі освічених людей, а сам граф був бажаним гостем у наукових та історичних товариствах. У селі Сутиски, де колись був його розкішний маєток, до наших днів збереглися стилізована вежа-сторожка при в'їзді та кілька флігелів, виконаних у неоготичному стилі. Ці будівлі, хоч і змінили своє призначення та частково втратили первісний вигляд, залишаються мовчазними свідками його епохи. З огляду на це, можна зробити висновок, що хоча матеріальні сліди його праці частково збереглися у вигляді архітектурних пам'яток, а його ім'я повертається на сторінки наукових досліджень, процес завершеним вважати не можна. Повне осмислення та гідне вшанування постаті графа Гейдена як видатного прикладу відповідального лідера, ефективного модернізатора та справжнього патріота.

Слід зазначити, що державна, адміністративна та культурна діяльність графа Дмитра Гейдена постає як цілісний та системний прояв його глибокого громадянського покликання. Це була не сукупність окремих ініціатив, а послідовна реалізація стратегічного бачення, спрямованого на всебічну модернізацію довіреного йому регіону. Його вагомий внесок полягав у розбудові ефективного місцевого управління, створенні нової культурно-освітньої інфраструктури та налагодженні міжнародних економічних зв'язків, що виводили Поділля на європейський рівень. Його праця була спрямована на зміцнення соціальної та економічної основи держави, доводячи, що відповідальна та освічена еліта є найціннішим ресурсом для стабільного розвитку. Водночас шлях до визнання цієї спадщини виявився надзвичайно складним: його історична репутація пройшла драматичний шлях від повного забуття та ідеологічного таврування в радянський період до поступового й об'єктивного визнання в сучасній українській історіографії.

Спадщина Д. Гейдена є багатогранною: від матеріальної, у вигляді збережених архітектурних об'єктів, до нематеріальної, що живе в народній пам'яті про «доброго пана» та поступово повертається в науковий обіг. Його історична репутація пройшла складний шлях від повного забуття в радянську добу до об'єктивного визнання в часи незалежності, що свідчить про глибокі зміни в українській історіографії. Постать Дмитра Гейдена є важливим прикладом відповідальної та освіченої еліти, діяльність якої була спрямована на еволюційний, модернізаційний розвиток свого краю.

Його життя та праця, що поєднали в собі вірність традиціям та відкритість до інновацій, залишаються яскравим прикладом любові до своєї Вітчизни та творчої праці на її успішний розвиток.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Державний архів Вінницької обл. Ф. Д – 65, оп. 2, спр. 14.
2. Завальнюк К., Журавлівський І. Граф Дмитро Гейден – почесний громадянин м. Жмеринка. Вінниця : Редкол., 2015. 350 с.
3. Завальнюк К. В. Дмитро Гейден – перший редактор першого часопису Вінниччини. Українська періодика: Історія і сучасність: Доп. і повідомл. сьомої Всеукр. наук.-теорет. конф., Львів, 17 – 18 трав. 2002 р. / ред. М. М. Романюк. Львів, 2002. С. 614–618.
4. Східне Поділля в добу Центральної Ради та Гетьманату П. Скоропадського (березень 1917 р. – грудень 1918 р.): Збірник документів та матеріалів / Упоряд. К. Завальнюк, Т. Стецюк. Вінниця: О. Власюк, 2008. 208 с.
5. Чуткевич О. Неоціненний внесок графа Гейдена. Газета «День». URL: <https://day.kyiv.ua/article/istoriya-i-ya/neotsinenny-vnesok-hrafa-heydena>
6. Кравчук О. Вінниця в гетьманській Україні 1918 р. URL: <https://dspace.vspu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ca3778d2-2866-41f6-8c37-6535d2e12dcf/content>
7. Завальнюк К. В. Гейден Дмитро Федорович. Енциклопедія Сучасної України, Том 5. URL: <https://esu.com.ua/article-28959>